

Садоўская А. Л., Суслаў Дз. Адлюстраванне гендэрных адносін у беларускай, рускай і сербскай парэміялогіі // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып.6 / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мн.,2007. – С.116 – 121.

Абраныя намі для аналізу парэміі – гэта найперш прыказкі і прымаўкі сямейнай тэматыкі, якія адлюстравалі адносіны да шлюбу, да сямейнага ладу і ўзаемаадносін мужчыны – жанчыны менавіта ў шлюбе. Таму не збытکوўным будзе адзначыць, што стварэнню сям’і кожны з народаў надаваў вялікую ўвагу і рабіў усе захады для яе ўмацавання, таму што сям’я ўспрымалася найперш як гаспадарчая і маральная аснова правільнага ладу жыцця ўвогуле, а жыццё халастое, напрыклад, у рускай сялянскай культуры, лічылася непаўнавартасным, дзівацтвам, адхіленнем ад нормы.

І першы клопат – гэта выбар пары, выбар будучай жонкі. Тут мы назіраем найперш агульнасць поглядаў, агульнасць ідэалаў, якімі карысталіся і беларусы, і рускія, і сербы. Саюз мужчыны і жанчыны, як правіла, разглядаўся як лёсавырашальны, вызначаны небам, што зафіксавана ў парэміях: бел. *Суджанага канём не аб’едзеш*; руск. *Всякая невеста для своего жениха родится; Кому на ком жениться, тот в того и родится*; сербск. *Ћоек не може бити ѿоек, dokle ga žena ne krsti* (Мужчына не з’яўляецца мужчынам, датуль, пакуль яго не ахрысціць жонка). Аднак, нягледзячы на такую, здавалася б, абсолютную боскую прадвызначанасць шлюбнага выбару, у народнай афарыстыцы прысутнічае матыў перасцярогі ад магчымай памылкі, няправільнага рашэння; тым больш, што саюз гэты меркаваўся на ўсё жыццё: бел. *Ажаніцца – не ўпасці: не ўстанеш, не атрасешся*; *Ажаніцца, як і паміраць, не спяшайся*; руск. *Жениться – легко ошибиться; После свадьбы в барабаны не бьют; Жениться – не напасть, как бы, женившись, не пропасть; Женихи, что лошади, – товар темный*; сербск. *Ženi ga da ne rjeva* (Ажані яго, каб не спяваў); *Oženi se, pašće ti briga na glavu* (Ажаніся, і на тваю галаву грывнуць турботы).

Таму існавалі пэўныя «крытэрыі», якія варта было ўсё ж улічваць пры выбары суджанай. Шануючы прыгажосць жанчыны, добра ўсведамлялі, што яна хуткаплынная, не на век, і таму аддавалі перавагу здароўю, працавітасці, розуму, умельству. Дзявочыя гады параўноўваліся ў прымаўках з макавым цветам, з ранішняй расой, якая знікае: бел. *Дзявочы век, як макаў цвет; Вазьмі сабе жонку хоць татарку, абы вяла гаспадарку; Шукай жонку не на йгрышчы, а на ржышчы; Жонку выбірай і вачыма, і вушыма*; руск. *Девка красна до замужества; Девичья краса до возраста, молодичья до веку; Жену выбирай не глазами, а ушами* (г.зн. па прыгажосці, а па славе); сербск. *Ušima, a ne očima, valja se ženiti* (Трэба жаніцца вушыма, а не вачыма).

Жанчыне ж у сітуацыі шлюбнага выбару традыцыйна адводзілася пасіўная роля чакання сватоў, хоць менавіта для яе найперш шлюб – гэта неабходны, абавязковы і жаданы момант жыццёвага шляху. Адпаведна, таму і «прэтэнзій» да будучага выбранніка ў яе амаль не было: бел. *Хоць за вала,*

абы замужам была; Хоць бы за пенюшка, калі няма жанішка; Хоць за быка, калі няма маладзіка; Хоць за казла, абы запаўзла; Хоць за Лыску, ды калі б блізка; Хоць за плута, абы тута; Хоць за старца, абы ў дзеўках не астацца; Хоць Крыванос, абы Бог прынёс; Хоць Гора маё чубатае! Ніхто мяне не сватае; руск. *Девушка плачет – замуж хочет; Скрасит девку венец да молодец.*

Аднак і пры такіх умовах дзяўчына магла адмовіць сватам, што ва ўсіх аналізуемых мовах метафарычна прэзентавана ў пэўных фраземах: бел. *даваць (даць) гарбуз*; руск. *поднести гарбуз*; сербск. *dati korpu* (даць кошык).

Пераход да вытворчага землекарыстання здавён цалкам змяніў сацыяльны статус мужчыны. Пазнейшы падзел працы спрыяў умацаванню яго новай грамадскай ролі. Усе гэтыя змены ўрэшце адбіліся ў культуры, светаглядзе і сістэме каштоўнасцей чалавецтва. І беларусы, і рускія, і сербы адзіныя ў тым, што ў сям’і павінен быць галава, гаспадар, на якім ляжыць адказнасць і за гаспадарку, і за матэрыяльны дабрабыт, і за ўзаемную павагу і згоду, а жонка павінна быць падуладнай яму і паслухмянай, павінна паважаць і шанаваць свайго мужа: бел. *Гаспадар – галава ў хаце; Без гаспадара дом – сірата; Без гаспадара жонка – заўсёды сіротка; За добрым мужыком і свіння гаспадыня; За добрым мужыком чулінда жонка, а за дурным і папоўна раба*; руск. *Хозяин в дому – что Адам в раю; Мое дело сторона, а муж мой прав; Бабе дорога – от печи до порога; Жена – кабальный батрак*; сербск. *Teško kući bez čoeaka a ognjištu bez hrēba!* (Цяжка хаце без гаспадара, а агню без вецця); *Kako gospodar svira onako mladi igra* (Як грае гаспадар, так і таньчаць маладзейшыя); *Voj se najprije Boga, pa tuža* (Бойся найперш Бога, а пасля мужа). Верагодна, менавіта таму ва ўстойлівых выразах усіх аналізуемых намі моў лексема *муж* часта замяняецца сінанімічнымі ёй найменнямі *гаспадар, хозяин, gospodar* або *чалавек, человек, čovjek*. Як бачым, усе згаданыя парэміі выяўляць сутнасць патрыярхальнай свядомасці.

Да таго ж, у парэміялагічным фондзе аналізуемых моў практычна адсутнічаюць выразы з крытыкай хібаў ці недахопаў характару мужа: напрыклад, сербск. *Najgori je muž dobar muž, a dobroga muža ni jedne aspre iscijeniti ne mogu* (Найгоршы муж – добры муж, а за добрага мужа ўсімі грашыма нельга сплаціць). Тым часам «найгоршай жонцы» ў іншай сербскай прыказцы вызначаны нават дакладны кошт: *Najgora žena valja pedeset groša, a dobra se nikakvim asprama platiti ne može* (Найгоршая жонка каштуе 50 грошай, а за добрую жонку ўсімі грашыма нельга сплаціць; грош – дробная манета, роўная 0,2 дынара).

І ўвогуле, магчыма прывесці дастатковую колькасць выказаў розных моў, якія сведчаць пра неўтаймаваную лютасць жонкі: бел. *Усе дзяўчаты добрыя, але скуль бабы ліхія бяруцца?*; руск. *Девуцы – хороши, красные – хороши, откуда же худые жены берутся?*; *Жена взбесилась и мужа не спросилась*; *Злая жена сведет мужа с ума*; сербск. *Od zle žene bradu i šaku* (Ад лютай жонкі хавай бараду ў далонь); *Od zle žene i rdava druga ukloni se,*

da te ne obruga (Ад лютай жонкі і іншая злая адыдзе, каб тая яе не аблаяла); *Dokle ti je kod majčice, mirnija je od ovčice; a kada se s mužem združi, od aršina ježik pruži* (Пакуль ты жывеш з маткай – лагоднейшая за ягня, а як з мужам злучышся, выцягваеш язык даўжынёй з аршын).

Такім чынам, пры адлюстраванні вобраза жонкі ў парэміялогіі падкрэсліваюцца найперш яе адмоўныя рысы, да таго ж яны падаюцца наўмысна гіпербалізаванымі. Прычым негатыўнае стаўленне фіксуецца найперш у тых прыказках, у якіх гаворка ідзе пра бабу – жанчыну сярэдняга і пажылога ўзросту: яна ўжо не вылучаецца ні лагодным характарам, ні ўпраўнасцю, ні іншымі станоўчымі якасцямі. Яе стыхія – сваркі, хітрыкі, у якіх яна пераўзыходзіць нават чорта: руск. *Куда черт не поспеет, туда бабу пошлет; За черта отдай, и того уходит.*

І толькі адзінкавыя выразы сведчаць пра адваротнае, напрыклад, сербск. *I zla je žena dobra žena* (Нават лютая жонка – добрая жонка).

Перавага мужчынскага пачатку над жаночым адчуваецца і ў прыказках, дзе жонка параўноваецца ці з прыкрай перашкодай, якую нельга ўнікнуць, перасягнуць, ці з нечым танным альбо непатрэбным: бел. *Жонка – не бот, не скінеш; Жонка – не рукаво, не адпораи;* руск. *Жена - не гусли: поиграв, на стенку не повесишь; Жена не лапоть, с ноги не сбросишь; Жена не рукавица – за пояс не заткнешь, с белой рученьки не стряхнешь;* сербск. *Ženi i izderanu kapi lasno je steći* (Жонку і падраны капялюш лёгка атрымаць). Пэўна таму, адпаведна сербскай прыказцы, чалавек толькі два разы ў жыцці бывае памысным – падчас вяселля і падчас пахавання жонкі: *Dva put je čovek u svome vijeku veseo: prvom kad se oženi, a drugom kad ženi ukopa.* Паводле іншай прыказкі гэта ж тыпу, у шчаслівых людзей паміраюць кабеты, а ў гаротных гінуць коні: *Srećnome žene umiru, a nesrećnome kobile crkavaju.*

І толькі зрэдку прыроднае імкненне жонкі да волі і непакорлівасці брала верх, і яна магла пераадолець сваё сацыяльнае нераўнапраўе. Аднак такая валявая, непакорлівая жанчына асэнсоўвалася як нешта выключнае, унікальнае і параўноўвалася са звышнатуральнымі сіламі – Богам або чортам: бел. *Калі жана – сатана, то яна і ў чорта падноскі адарве;* руск. *Бог волен да жена, коли волю взяла; Лукавой бабы в ступе не истолчешь.*

Аднак не варта лічыць, што разгледжаныя прыклады вычарпальна рэпрэзентуюць светагляд беларускага, рускага і сербскага народаў. Не зважаючы на сталае ўзвелічэнне мужа як гаспадара і ўладара, у парэміялагічным матэрыяле трох моў налічваецца дастатковая колькасць прыказак і прымавак, што запэўніваюць у роўнасці абодвух і адпаведнай значнасці жаночага ўдзелу ва ўтрыманні гаспадаркі: бел. *Без гаспадара гумно плача, а без гаспадыні хата; Няма ў хаце гаспадыні, няма і парадку;* руск. *Жена пряди рубашки, а муж вей гуж; От хозяина чтоб пахло ветром, от хозяйки дымом; Хозяйкой дом стоит; Хозяйка лежит – и все лежит, хозяйка на ногах – и все на ногах;* сербск. *Teško opoj kužini đe gospra ne ulazi!* (Цяжка той кухні, на якую не завітвае гаспадыня).

Такім чынам, сфера дамаводства ўстойліва лічылася жаночай і належыла жонцы практычна цалкам. Адсюль, верагодна, і беларуская

прыказка: *Не можна верыць каню ў дарозе, мужыку ў астрозе, а жонцы ў доме.*

Літаральна ўсе парушэнні апісаных вышэй правіл традыцыйнага сялянскага ладу жыцця ацэньваліся негатыўна і наклікалі бяду: бел. *Хто дае жонцы волю, той сам лезе ў няволю; Багацце нявесты на ічасце не пераробіш; Бяда ў тым доме, дзе куры пяюць, а пеўням волі не даюць;* руск. *Жена бранчыва – мужу позор; Жена верходит, так муж по соседям бродит; Женино добро колом в глотке стоит; Женины деньги петухом в горле запоют; Жениным богатством века не проживеши;* сербск. *Ko se žene boji, neka đeci doji* (Хто баіцца жонкі, няхай сілкуе дзяцей грудзьмі); *Ko se žene boji, taj je grđi od nje* (Хто баіцца жонкі, той горшы за яе).

Варта зазначыць, што гендэр ёсць вынік развіцця культуры і грамадства, таму яго нельга лічыць сталай катэгорыяй. Ён змяняльны і дынамічны ў часавай і моўнай прасторы. Гэтым, відаць, і можна патлумачыць існаванне такіх парэмій, якія адбіваюць пэўныя зрухі ў калектыўнай свядомасці. Так, падчас аналізу кола беларускіх моўных выказаў абазначанай тэматычнай групы намі вылучаны шэраг тэкстаў, у якіх гендэрная роля жонкі цалкам адрозная ад вызначанай намі раней: *Няхай сабе мужык як шкарпэтка, абы я была як кветка; Сякі-такі мужчына (мужчынка), абы дровы ды лучына (лучынка); Дзеля дроў замуж пайшла; Няхай сабе гаспадар з лапаць, абы з ім не плакаць.* У прыведзеных вышэй прыкладах відавочным ужо з'яўляецца наўмыснае выкарыстанне жанчынай свайго мужа дзеля ўласнай выгады і абьякавае стаўленне да яго, што ў межах патрыярхальнага грамадства звычайна было немагчымым і асуджалася. У рускай жа прымаўцы ўвогуле знаходзім думку пра самадастатковасць жанчыны: *Жена досужа добра и без мужа.* Аднак прыведзены апошнім выраз з'яўляецца па сутнасці адзінкавым.

Пераважная большасць парэмій сведчыць аб прызнанні важнейшай ролі сям'і ў матэрыяльным і маральным дабрабыце чалавека і пераемнасці пакаленняў, якая рэалізуецца якраз праз сям'ю: бел. *Гаспадар і баба – адна рада; Гаспадар і жонка – адна кішонка; Гаспадар і жонка – найлепшая сполка; Куды жонка, туды і Хомка; Муж і жана – адна сатана;* руск. *В семье и каша гуще; Семейное согласие всего дороже; Вся семья вместе, так и душа на месте; Муж да жена – одна душа; Муж и жена – одно дело, одно тело, один дух; Как родители наши жили, так и нам жить велели; Муж жене отец, жена мужу венец;* сербск. *Muža od žene, a ženi od muža ne može ništa razdvojiti, već ako kuka i motika* (Мужа з жонкай анішто не можа падзяліць, толькі кайло і матыка). Відавочна, што ў прыведзеных выказах паняцці *муж і жонка* не з'яўляюцца супрацьпастаўленымі, а, наадварот, усведамляюцца як шчыльна злучаныя, ледзь не тоесныя. Працяг гэтай думкі знаходзім у сербскай прыказцы: *Svaka žena na svog muža nalik. Kakav je muž opaka je i žena* (Кожная жонка падобная да свайго мужа. Які муж, такая і жонка).

Аднак, разам з тым шлюб прадугледжвае і ўзаемныя цяжкасці, выпрабаванні, пакуты, гора і слёзы. Прычым пакутуе найчасцей жанчына, у

дачынненні да якой у выпадку непаслухмянства муж можа нават прымяніць фізічную сілу: бел. *Горкая рэдзька, ды ядуць, кепска замужам, ды ідуць; Страчаліся – цалаваліся, а як у адну хату сышліся, дык за чубы ўзяліся; Як я была ў баценька, то я была чубаценька, дасталася да сваякрухі, то аб'елі чубок мухі; З вялікай любосці не раз кій паломіць косці; Жонку любіць як душу, а трэсці як грушу;* руск. *Замуж идет – песни поет, а вышла – слезы льет; Замуж идти – не мед пить, а слезы лить; В девках сижено – плакано, замуж хожено – выто; Женился скоро, да на долгое горе; Злая жена сведет мужа с ума;* сербск.. *Ljudi kad biće, žene nek tiće* (Пакуль мужчыны галёкаюць, жонкі няхай пакутуюць).

Такім чынам, праведзенае намі параўнальнае даследаванне дазволіла вылучыць вялікую колькасць тоесных рыс ў парэміялогіі абранага для аналізу тэматычнага кола прыказак і прымавак беларускай, рускай і сербскай моў, што сведчыць таксама і пра блізкасць светапоглядных устаноў носьбітаў названых этнасаў у сферы гендэрных стасункаў у сям'і. Гэта тлумачыцца і генетычнай роднасцю, агульнасцю лёсу славянскіх народаў на пэўным этапе іх гістарычнага развіцця, і, адпаведна, агульнасцю культурнага падмурку этнасаў, і універсальнасцю тэматычнага пласта даследаваных парэмій. Вельмі часта прыказкі і прымаўкі мадэлююць агульныя або падобныя сітуацыі, абагульняючы пры гэтым вельмі блізкі для ўсіх народаў вопыт узаемаадносін мужа і жонкі ў сям'і. Нярэдка супадае і вобразная аснова саміх парэмій. Аднак у даследаванні адзначаны і некаторыя адметныя рысы выказаў розных моў, што сведчыць як пра нацыянальна-спецыфічную карэляцыю вобразаў і рэалій, пакладзеных у іх аснову, так і пра асаблівасці светаадчування розных народаў і іх адносін да абазначанай тэмы.

Так, напрыклад, бяспрэчна і відавочна, што ў выказах усіх трох моў прэзентаваны найперш традыцыйны светапогляд патрыярхальнага грамадства, выражаны ва ўзвелічэнні сацыяльнай ролі мужа. Разам з тым, многія з парэмій маюць яскравую дыдактычную функцыю, а таму фіксуюць выпрацаваныя вякамі нормы маралі, накіраваныя на захаванне і ўмацаванне сям'і. У такіх выказах жанчына ўжо разглядаецца не як дадатак да мужа, а як адзінае цэлае з ім; яе варта было шанаваць, захоўваць ёй вернасць: *Сам сябе загубіш, як чужую кабеціну прыгалубіш; Не паглядай на чужых жонак: ці скасееш, ці здурнееш.* Прычым такое рэзка негатыўнае стаўленне да легкадумных паводзін мужчыны, выпадковых сувязей і здрады, а разам з тым і паважныя адносіны да жонкі сустракаем найперш у беларускіх выказах (параўн., напрыклад, з руск. *Ищи счастье на стороне, а дом люби по старине* або сербск. *Tuđa žena, a svoja sjekira* (Чужая – жонка, а свая – сякера). І ўвогуле найчасцей сітуацыі здрады ў парэміях прама не называліся, а перадаваліся іншасказальна. Гучалі, напрыклад, папярэджанні «не хадзіць у жыта, у грэчку, у гарох, у мак»: бел. *Не за то біта, што хадзіла ў жыта, а за то, што ўдома не начавала.*

Літаратура

1. Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік. Мн., 2004.
2. Дубянецкі Э.С. Таямніцы народнай душы. Мн., 1995.

3. Кабашнікаў К.П. Малыя жанры беларускага фальклору ў славянскім кантэксце. Мн.,1998.
4. Кирилина А.В. Гендер и язык. М., 2005.
5. Ліцвінка В.Д, Царанкоў Л.А. Слова міма не ляціць. Мн. 1987.
6. Оленцевич О.И. Оппозиция *муж/жена* в болгарских и русских пословицах и поговорках // Национально-культурный компонент в тексте и языке: Материалы 2 Международной научной конференции. Мн.,1999. Ч.1. С. 210-212.
7. Русские пословицы и поговорки / Под ред. В. Аникина. М.,1988.
8. Трофимкина О. И. Сербскохорватско-русский фразеологический словарь. М., 2005.
9. Янкоўскі Ф. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы. Мн., 2004.
10. Vukove narodne poslovice s registrom ključnih reči. Beograd 1996.